

verše, založeného na kontrastu a paradoxu, k obšírnému veršování fejetonového rázu, k němuž se Mach uchýlil v dalším poválečném období své tvorby (*Plavba do Ameriky 1912, 1930*).

Odlišný charakter má Machova vlastenecká poezie, kterou psal v době první světové války (*Americké verše z doby válečné, 1924*). Významnější než rétorické verše, opírající se často o novinářskou frázi, jsou básně satirické, kárající nešvary českého hnutí v Americe. Rozkolísanou hodnotu má také Machova próza fejetonistického zaměření, kterou vydával v době poválečné. Tam, kde v próze převládají groteskní a satirické prvky, představuje tato část Machova díla protějšek k nejvýznamnější sbírce Robinsona Krusoe (sbírka povídek *Tři mrtvolky ve sklepech a jiné prózy, 1919*).

Karel Hynek Mácha

/ 1810 - 1836 /

Nejvýznamnější představitel odbojné větve českého romantismu, autor lyrickoepické básnické povídky *Máj*. V básních, prózách i dramatických zlomcích vytvořil celý systém poetických představ a symbolů schopných vyjadřovat vnitřní zkušenost člověka nově se rodící epochy; je proto pokládán za zakladatele moderní české poezie.

Jako u většiny romantiků projevuje se i u Máchy stylová jednota života a díla. Žil ve skromných poměrech jako syn pražského krupaře (narozen 16. 11. 1810), jeho pracovním byla tmavá komůrka za otcovým krámem. Jako student filozofie a později práv se podílel na literární, kulturní (hrál ochotnický v Kajetánském divadle) i politické činnosti mládeže, která počátkem 30. let, povzbuzena i vlivem evropského revolučního hnutí, zejména polského, procházela hlubokými změnami v názorovém pojetí světa a v přístupu ke skutečnosti. Spojoval společenskou družnost a veselost se schopností vnitřního soustředění, promýšlení a básnického vyjádření vnímané a prožívané reality. Jeho zápisníky a deníky podávají svědectví o jeho pracovní metodě. Obsahují nejen výpisky z četby (odhalující Máchovy kontakty se světovou literaturou, a to nejen s literaturou německou, ale i s romantikou anglickou a polskou), záznamy životních situací, výjevů, přírodních dojmů, zejména z četných návštěv hradů, Krkonoš nebo z cesty do Itálie, ale také zápisy snů a náčrty básní a próz. Záznamy zážitků a přírodních dojmů dostávají takovou slovní formulaci, že se stávají materiálem jednotlivých literárních děl, proměňují se plynule v zárodečné prvky poetického vidění světa. Rovněž jeho vztahy k jiným lidem, zejména milostný vztah k Lori Šomkové, jsou zaznamenávány s věcnou podrobností a zároveň prožívány v mučivých polohách, které jsou totožné s konfliktně poja-

tými situacemi jeho básnických obrazů. V r. 1836, v němž vydal knižně *Máj*, dokončil Mácha právnické studium a nastoupil místo advokátního praktikanta v Litoměřicích. Ale již za měsíc nato (6. 11. 1836) tam umírá na infekci těsně před svatbou s Lori, nedlouho po tom, co byly uveřejněny první kritiky *Máje* (jejich autory byli J. S. Tomíček, J. K. Tyl a J. K. Chmelenský), které jej odsuzovaly jako bořitele harmonického vývoje české národní společnosti v obrození.

Máchův neiluzivní pohled na svět i na českou skutečnost je výsledkem postupného vývoje. Prvé jeho literární projevy mají elegický ráz. Život na této zemi je jen odleskem nezemské pravé „vlasti“. Touha po ní (*Královič*), snaha proniknout poezií k „vzoru krásy“, která „v Bohu bydlí“ a „s ním založila svět“ (*Vzor krásy*), vědomí, že „nad hroby slunce zlaté též vzejde“ (*Na hrobě sestřiným*), vyplývají z jeho náboženského a idealistického pojetí světa. Elegicky předvádí Mácha i osudy své země jako touhu po zašlé slávě. Přitom se vyrovnává i s podněty vyvolanými Rukopisy (*Čech, Svatý Ivan*) a ohlasovou poezií (*Ohlas písní národních*).

Od r. 1833 se Máchova tvorba podstatně mění. Projevuje se v ní stále víc schopnost jedince uplatnit v nových společenských podmínkách proti síle tradičních představ sílu vlastního poznání, proti víře vůli k pravdě. Síla lidské touhy se sice nemění, ale její naplnění v posmrtném životě je jen iluzí. Touha po „budoucí vlasti“ se končí smrtí (*Budoucí vlast*). Mácha má odvahu přijmout poznání, že lidský osud se uskutečňuje jedině v pozemském životě. Tento přerod vyslovil v básni *Těžkomyslnost* („časně jsi mi zpustl, snů mých ráji, pouhý mládcí zustaviv jen svět“), v níž sám odmítá představu smrti spjaté s iluzivní nadějí („ó by mohl navždy hrob mě krýti – věčné nic, v tvůj já se vrhu klín“). Zároveň dal tomuto postoji výraz v prozaické snové vizi *Poutí krkonošská*. Je v ní „poutník“ jako představitel básníkovy hledání. Pouť v horské krajině symbolizuje pocit postupného osamocování. A je v ní mýtus o klášteře na Sněžce. Jeho zemřelí mniši mají možnost ožít vždy na jeden den v roce, dávají však nakonec přednost stále smrti před stálou nadějí. I poutníková smrt je definitivním zánikem, nic nemůže obnovit naděje a prožitky jeho „minulých dnů“.

Obraz života takto pojímaného se stává nyní hlavní náplní Máchovy tvorby. Elegická touha přestává být součástí posmrtné naděje, ale stává se obsahem životního pocitu, který je v důsledku toho většinou tragický. Sny a naděje jsou znakem lidského dětství a touha po lásce a po lidské plnosti se pohybuje v nenaplněné prázdnotě: „V širý svět po ráji touhou mroucí rámě moje rozestíral jsem – po ráji, – a na prsa horoucí pouhou, lásky prázdnu tisknu zem“ (*V svět jsem vstoupil*). Motiv země, vztah ke krásné přírodě, kterou člověk živě a odstíněně vnímá, která ale přitom s ním nesusocití, stává se doprovodným motivem všech lidských dramát předváděných Máchou.

Svým dílům dával Mácha rozličnou podobu, mnohá z nich zůstala jen v náčrtech, např. dramata, z nichž nejdelší je pokus o veršované drama

Bratři z dějin přemyslovských sporů o trůn. Psal drobné básně lyrické (většinou sonety), ale i rozsáhlé básně lyrickoepické. V próze jsou napsány vedle krátkých výjevů (např. filozoficky pojatého dialogu *Rozbroj světu* nebo *Návratu*, jakéhosi žalmu nad Prahou, vlastí, národem a zemí) rozsáhlejší povídky, z nichž některé byly zamýšleny jako součásti větších cyklů. V duchu romantické poetiky Mácha stírá rozhraničení mezi žánry, mezi lyrikou a epikou, mezi poezií a prózou. Jazyková stránka jeho projevů, záměrná organizace její zvukové složky, pravidelné rozvržení hláskových zvuků, tvorba slovních spojení i metafor dává všem textům, veršovaným i prozaickým, básnický charakter. K tomu přistupují i kompoziční postupy, které umožňují stálou konfrontaci jednotlivých motivů, situací, scén. Závěry, k nimž Mácha dospívá, mají zpravidla povahu nepřeklenutelného kontrastu, který bývá podbarven ironicky, groteskně nebo tragicky – viz proslulé obrazy: „Na tváři lehký smích, hluboký v srdci žal“ nebo „Bez konce láska je – zklamánát láska má“. Přitom však jsou Máchovy obrazy natolik fragmentární (v epických dílech se nerozvádí děj v celé šíři, ale zachycují se jen jeho určité situace nebo scény), že to umožňuje vnímat je nejen v souvislostech daného díla, ale i včleňovat je volně do nových souvislostí, porovnávat je s osobní zkušeností čtenáře. Právě tato okolnost dává Máchovým dílům velkou básnickou životnost, pocitují se stále jako aktuální.

Své obrazy životních osudů promítal Mácha zprvu do historie. Vznikla řada náčrtů historických povídek, z nichž pouze jedna, tj. *Křivoklad*, byla ukončena a za autorova života vydána (1834); byla zamýšlena jako součást většího povídkového cyklu *Kat*. Romantickým hrdinou, tj. nositelem tragického životního pocitu, je v této povídce kat sloužící králi Václavu IV., ve skutečnosti levoboček přemyslovského rodu. Ačkoliv na rozdíl od Václava IV. se cítí být povolán ke královskému úřadu, je jen vykonavatelem královských rozkazů: „kde otcové moji vládli žezlem i mečem, vládl jsem já jejich mečem toliko“. *Kat* trpí touto situací, ale není schopen ji změnit, podle Husových slov nikdy nepomine jeho „boj srdce dobrého s hlavou zlou“ a teprve „chladný hrob vrátí pokoj“ jeho „velkému srdci“. Povídka má podtitul „Ó králi! – Dobrou noc!“. Tato slova zaznívají v textu mnohokrát jako jakási ozvěna, která má pro jednotlivé osoby v rozličných situacích vždy jiný, ale přitom příznačný smysl.

Ačkoliv Máchu vábil historický kolorit, podporující jeho sklon k fantazii a k vyhraněným situacím, dovedl využít pro své obrazy i současného prostředí. Zamýšlel napsat celý cyklus *Obrazů ze života mého*, z nichž dokončil a vydal pouze dva. Cyklus zahajoval *Večer na Bezdězu* (1834). Bezděz a jeho zříceniny tvoří kulisu k Máchovým úvahám o obdobích lidského života a k výjevu neznámé poutnice, která nese v nůši dětskou rakev. *Marinka* (1834) je cele pojata jako výpověď v první osobě, přitom je však komponována jako hudební dramatická skladba o dvou dějstvích s ouverturou, intermezzem a finálem. Celá povídka je prostoupena popisy, které se

jako hudební motivy často opakují a nahrazují přímá pojmenování. Prostředí pražských zahrad s jeho davy „cituprázdných měšťáků“ a žánrové výjevy z domu a uliček na Františku jsou pozadím pro několik podivuhodných setkání autora s groteskní postavou starce hrajičího na housle a s jeho dcerou Marinkou. Tato dívka představuje pro autora svět vrcholného dorozumění a soucítění. Je zprostředkováno na jedné straně Máchovou poezií a na druhé straně Marinčinou hrou na piano a její písní. Povídka demonstruje, že „žádný cit tak čistý není, aby nebyl smíšený s citem sobě odporným“. Po návratu z Krkonoš je autor přítomen toliko Marinčinu pohřbu a brzy nato se dovídá i o smrti jejího otce. Zůstává opět sám, „tichý“ jako „harfa bezestranná zavěšena v kobce otců přešlých“.

Lépe než historie s jejími předem danými osudy a lépe než konkrétní podoba příběhu ze současnosti vyhovoval nakonec Máchově potřebě fantazijní, do dějin blíže nezačleněný příběh. V *Máji* (1836) působil na tvar tohoto příběhu příklad Byronovy lyrickoepické básnické povídky. Dedikace (věnování), čtyři zpěvy a dvě intermezza umožňují kompozičně rozčlenit smysl příběhu vloženého do májové přírody. Její oslavu pokládal Mácha sám za „oučel hlavní“ celé básně. Tato oslava děje se ovšem tak, že je postavena „proti rozdílným dobám života lidského“. Uprostřed krásné májové přírody, manifestující lásku, se uskutečňuje postupné osamocování všech tří romantických hrdinů básně, Jarmily, Viléma, Hynka.

Jarmila se v prvním zpěvu nedočká svého Viléma, „strašného lesů pána“, který dovršil své společenské vyděděnctví vraždou svého otce, jejího svůdce. „Večerní máj“, který vyzývá k lásce, je svědkem její životní tragédie. Hluboká noc a její ticho intonují druhý zpěv věnovaný Vilémovým úvahám v žalární kobce. Úkazy nočního nebe, jakož i hlas padající kapky rytmují čas těchto posledních chvil před popravou. Připomínky osudových náhod určujících běh života vystřídá hrůza z nicoty budoucího nebytí. Třetí zpěv je opět Vilémův, zachycuje jeho cestu na popraviště a popravu. Ovládá jej krajinná scenérie „jitřního máje“, symbolizující krásu země, stále průvodkyně člověka na jeho cestě životem. K ní se nesou poslední horoucí pozdravy Vilémovy, s ní „kolébkou“ a „matkou svou“, splývá ve chvíli smrti. Zároveň však tento zpěv připomněl marnou touhu po zašlém světě „dětinských“ snů a nadějí, který pozbyl své reálné hodnoty jako „zbořené harfy tón“, „mrtvé milenky cit“ atd. Obě intermezza obklopují tento zpěv. První vyvolává půlnoční vizi popraviště, které hodlá přijmout novou obět. V druhém přijímá horská krajina i sbor Vilémových druhů zprávu o smrti svého vůdce. Čtvrtý zpěv přivádí na scénu autora (Hynka), který po letech, opět prvního máje, přichází na popraviště, zamýšlí se nad příběhem, nad tragičností lidského osudu a ztotožňuje se s Vilémem a Jarmilou. Představa minulosti je opět totožná s „dětinským věkem“, „ztraceným lidstva rájem“. Současnost, „nynější čas jinošství svého“, přirovnává Mácha k básni *Máj*: krása vnějšího světa je provázena hlubokým lidským smutkem. I budoucnost je totožná s Vilémovou představou nicoty. Přítom

celá báseň je věnována s ironickým podtextem „věrnému Čechu“, vyznávajícímu nepomíjející hodnot, jako je Bůh, král, vlast.

Ještě před vydáním Máje napsal Mácha prozaickou fantastickou povídku *Cikáni*, která vyšla až v 50. letech. I zde se proces tragického poznání soustřeďuje v jedinci, který prochází dějem. On i jeho starší druh Giacomo se objevují v symbolickém kostýmu „cikánů“, lidí sice vyřazených ze společnosti, přitom však nezávislých. Přicházejí zdaleka do „tiché krajiny“, ovládané zločinnou zvláštností hraběte Valdemara z Borku, aby v ní vykonávali spravedlnost. Giacomo zabije Valdemara, aby pomstil svou milenkou. Mladý cikán však objevuje ve Valdemarovi svého otce. Nese v sobě tíhu tohoto poznání, stupňovaného i utrpením milované židovky Leji, která se rovněž stala obětí jeho otce. Jako mrtvou Leu a popraveného Giacoma „strašlivá bouře – rozkotavší koráb, jenž jej měl do zaslíbené uvésti země – i jeho vyvrhla na ostrov hlubokého ticha; on byl vyzdvižen, povýšen nade všechny vášně a naruživosti dnů lidských“. Ačkoliv byl dědicem Valdemarovým, obléká na sebe opět šat cikána a odchází „v širý svět“. Na umělecké atmosféře povídky se podílí nejen fantastický děj plný tajemství, nejen přírodní popisy a groteskní výjevy nebo postavy (např. žvanivé povídání vysloužilce Bárty), ale celý systém symbolů a motivů ovládajících významovou kompozici díla.

Mácha byl již za svého života v kruhu svých přátel pokládán za výjimečný básnický zjev. Vydání celého jeho literárního odkazu a zhodnocení jeho básnického významu bylo však teprve dílem následujících generací. Byl také rozličným způsobem vykládán. Jako básník tragického a přímo osudového, a tím i pesimistického vidění světa, ale také jako básník revolučně pojatého odboje, jako ztělesňovatel potřeb osvobozujícího se moderního člověka, jeho touhy po společenské realizaci lidských vztahů. Celé básnické skupiny se k němu přihlašovaly, tzv. škola májová vstupovala s jeho jménem do literatury, byl blízký básníkům počátku 20. století, pro básníky let dvacátých a třicátých byl hlavním předchůdcem jejich uměleckého a životního postoje (Hora, Halas), jejich avantgardního programu (Nezval).

Josef Svatopluk Machar

/ 1864 - 1942 /

Básník a prozaik, dlouholetý fejetonista Času, jeden z iniciátorů České moderny a autor jejího manifestu. Jeho básnické dílo neiluzivním viděním hodnot soudobé společnosti předznamenalo novou etapu vývoje české poezie, jak ji vytvořila básnická generace 90. let. Svou civilností a důrazem na významovou stránku slova představovalo výraznou protiváhu k patetickému a rétorickému slohu lumírovců, zejména k tvorbě J. Vrchlického.